

АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ "МОВНИХ ІГОР" Л. ВІТГЕНШТЕЙНА

Статтю присвячено дослідженню концепції "мовних ігор" Л. Вітгенштейна, що є основоположною для генези принципів прагматики мови і принципів логічної прагматики. На підставі проведеного аналізу концепції "мовних ігор" обґрунтовано безпосередній зв'язок цієї концепції з онтологічною концепцією "Логіко-філософського трактату". Встановлено, що в основу поняття мовної гри покладена аналогія між поведінкою людей в іграх як таких і в різних системах реальної дії, у якій вплетена мова.

Постановка проблеми. Антропологічний поворот становить одну з прикметних особливостей сучасної постнекласичної науки, проникаючи як у природничі так і гуманітарні царини знання. Справа полягає у тому, що вчених наших днів все більше і більше не задовольняє сучасний образ науки з його моральною індиферентністю, байдужістю до соціального використання знання. Це особливо помітно у розвитку лінгвістики, де антропоморфні чинники виступають на передній план аналізу. Водночас лінгвістичний поворот у філософії становить осередок філософського дискурсу сучасності, а мова є ареною ідейних змагань між філософською культурою модерну та постмодерну.

Методологія аналізу мови (природної і формальної) мала свої передумови ще в античній філософії: одним із представників цієї методології є Аристотель. У Новий час це питання досить детально розроблялося Р. Декартом, Д. Юмом, І. Кантом. У зв'язку з риторичним питанням І. Канта про пізнаваність світу і себе (про "річ у собі") в історію західної філософії вперше впроваджується поняття відносності значення, тобто завжди повинна бути певна точка, стосовно якої робиться висловлювання, твердження тощо. На цьому ґрунті склалися такі напрямки філософії ХХ століття, як феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика, структуралізм тощо. У філософії в ХХ ст. відбувся справжній "лінгвістичний поворот". Оцінюючи його значення, американський філософ Річард Рорті вказує: "Картина античної й середньовічної філософії, що займалась речами, картина філософії з XVII по XIX ст., що займалась ідеями, і картина сучасної філософії, що займається словами, цілком правдоподібні" [1: 26].

Одним із найвизначніших, оригінальних та глибоких мислителів, який вплинув на розвиток мовної тематики у філософії другої половини ХХ століття вважають австрійського філософа Людвіга Вітгенштейна, основними працями якого є "Логіко-філософський трактат" та "Філософські дослідження".

Його філософська концепція раннього і пізнього періоду дала можливість для різноманітних інтерпретацій: одні філософи вважали його неопозитивістом (М. Шлік, Дж. Остін), інші були схильні визначати його концепцію ("Логіко-філософського трактату") як екзистенціальну (М. Козлова) тощо.

Актуальність поставленої проблеми. Дослідження та практичні розробки у таких сучасних галузях наукового пізнання, як логіко-семантичний аналіз, логіко-когнітивний аналіз, комп'ютерна лінгвістика, проблеми штучного інтелекту дозволяють виділити низку концептуальних положень у філософії Л. Вітгенштейна, які можуть розглядатися як основоположні для наведених вище наукових напрямків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Логіко-філософський аспект мови безпосередньо пов'язаний з концепцією "мовних ігор" Л. Вітгенштейна і її відбиттям у контексті філософських і логічних досліджень інших авторів та наступників. Усі сучасні семантики (С. Кріпке, Р. Карнап, Я. Хінтікка, Р. Монтегю) так чи інакше торкаються концепції "мовних ігор" Л. Вітгенштейна, насамперед, за рахунок використання категорії "семантичної відносності" [2: 80].

У розвиток методологічних питань теорії аналізу знакових систем певний вклад зробили російські учені: О. Грязнов, А. Блінов, М. Козлова, З. Сокулер. В Україні проблематикою аналітичної філософії займалися Г. Заїченко, А. Ішмуратов, К. Жоль, В. Омелянчик, Т. Кочеткова, М. Попович, І. Хоменко [3: 3].

Отже, **мета дослідження** полягає у детальному аналізі концепції "мовних ігор" Л. Вітгенштейна і розгляду її структурних елементів.

Основні результати дослідження. Л. Вітгенштейн здійснив поворот від "філософії свідомості" до "філософії мови", від семантики мови до її прагматики. Його філософським поглядом притаманна досить істотна еволюція. Найбільш суттєвий вплив на подальший розвиток філософії і зокрема, філософії мови мали його пізні праці, у яких викладена концепція "мовних ігор", яка є первісною версією лінгвістичного повороту у філософії.

На думку Вітгенштейна, "здобутками філософії є відкриття якоїсь простої недоречності та гуль, що їх набиває собі розум, наскакуючи на межі мови. Саме ці гулі дозволяють оцінити вартість їх відкриття" [4: 3]. Однією з таких "гуль" і була неопозитивістська емпіристська теорія мови і більш широко емпіристські фундаменталістські уявлення про пізнання взагалі, у розвиток яких помітний внесок зробив сам автор "Логіко-філософського трактату".

Структурно "Логіко-філософський трактат" складається із семи афоризмів, що супроводжуються розгалуженою системою пояснюючих речень. Змістовно він пропонує теорію, що вирішує основні філософські проблеми через призму співвідношення мови і світу.

Мова і світ – центральні поняття всієї філософії Вітгенштейна. У "Трактаті" вони постають як "дзеркальна" пара: мову відображає світ, тому що логічна структура мови ідентична онтологічній структурі світу.

Світ складається з фактів, а не з об'єктів, як вважається в більшості філософських систем. Світ представляє весь набір існуючих фактів. Факти можуть бути простими і складними.

Об'єкти є те, що, вступаючи у взаємодію, утворює факти. Об'єкти мають логічну форму – набір властивостей, які дозволяють їм вступати у ті або інші відносини.

У мові прості факти описуються простими реченнями. Вони, а не імена, є простими мовними одиницями. Складним фактам відповідають складні речення. Вся мова – це повний опис всього, що є в світі, тобто всіх фактів. Мова допускає також опис можливих фактів. Така представлена мова цілком підкоряється законам логіки і піддається формалізації. Всі речення, що порушують закони логіки або що не відносяться до спостережуваних фактів, вважаються Вітгенштейном безглуздими. Так, безглуздими виявляються речення етики, естетики і метафізики.

Важливо розуміти, що Вітгенштейн зовсім не мав наміру тим самим позбавити значущості області, які його самого хвилювали надзвичайно, але стверджував даремність у них мови. "Про що не можна говорити, про те варто мовчати" – такий останній афоризм "Трактату" [4: 3].

Вістря критики пізнього Вітгенштейна і його відоме висловлювання "значення – є вживання" спрямоване супроти неопозитивістської концепції мови. Він наголошує на тому, що існують різноманітні види мовної діяльності, в яких слова виконують різні функції. Значення слова залежить від того, як воно функціонує у відповідній мові. У цьому розумінні значення слова і є його вживання. Останнє залежить від певних усталених взірців і норм. У різних мовних практиках одні і ті ж самі слова вживаються по-різному, а, отже, мають різні значення. При цьому сукупність можливих вживань одного і того ж слова є необмеженою.

Власне тут ми і підходимо до ключового поняття філософії пізнього Вітгенштейна, а саме до поняття "мовної гри". У "Філософських дослідженнях" Л. Вітгенштейн виділяє "імена", які позначають "певну річ", тобто мають значення, і слова, значення яких можуть бути використані у чітко визначених "мовних іграх", чи "мовах". "Значення слова – це його вживання", – такий висновок Л. Вітгенштейна [5: 21]. "Типи слів" автор "Логіко-філософських досліджень" трактує як типи "імен", морфологічна структура яких визначена вживанням. Речення – сполучення іменувань, оформлених за правилами граматики. Одне слово також може бути реченням і структурувати певну "форму життя", прикладом може бути "еліптичне речення", яке містить апріорну можливість антиномії. Модифікація граматичної структури не є показником зміни глибинної структури. Алгоритм уживання (тобто значення слова) детермінований "аспектом бачення" [5: 21].

Вказівні слова ("егоцентричні частки", за Б. Расселом) Л. Вітгенштейн подає як "імена", наділені універсальністю і збільшує варіативність мовних ігор.

На підставі визначення "імені" Л. Вітгенштейн стверджує, що "іменування – підготовка до опису, поза грою річ не має імені", "мовна гра" може бути змодельована тільки завдячуючи імені. Це робить можливим через актуалізацію одного із варіантів "дескриптивного пучка" моделювання варіантів "мовних ігор", які класифікуються за різними групами "сімейних подібностей".

У "Філософських дослідженнях" Вітгенштейн пише: "термін "мовна гра" має тут підкреслити, що мовлення є частиною діяльності, способу життя" [6]. "Я називатиму також "мовною грою" сукупність мови і діяльності", – пише Вітгенштейн у "Філософських дослідженнях" [6].

Пояснюючи походження даного поняття, австрійський мислитель посилається на ті ігри, в яких дитина навчається значенням слів. Адже, як пізніше було показано генетичною психологією, дійсно для того, щоб оволодіти мовою дитині потрібна гра, тобто діяльність у якій відбувається використання слів згідно певним правилам. Значення слів можна зрозуміти лише в контексті цієї діяльності. Іншими словами, мова сама по собі є певною грою. Водночас вона складає деякий каркас, який визначає вживання слів. Саме єдність мови, її вживання і певної діяльності, де стандарти і норми мовної поведінки невідокремлені від взірців конкретного виду діяльності і є прикметною особливістю мовних ігор.

Близькою до гри в мові структурою Л. Вітгенштейн вважав шахи, аргументуючи своє припущення тим, що як для шахів, так і для мови актуальними є такі поняття, як "системність", "значимість", "правило", а також протиставлення зовнішнього і внутрішнього, діахронії й синхронії.

Л. Вітгенштейн порівнює різні типи вживання мови з типами партій, в результаті чого в його лінгвістично-філософській концепції поняття гри набуває ґрунтового значення для інтерпретації мови і трактується досить широко. До того ж він ставить під сумнів ствердження про те, що будь-яка гра є цілком підпорядкованою і звідусіль обмеженою правилами [7: 90], адже, на його думку, питання про саме поняття правильності слідування правилам визначається однаковістю їх виконання іншими членами суспільства: так звана логічна необхідність є особливим випадком психологічної необхідності. Не стільки підпорядкованість правилам, а саме різноманітність, варіативні якості ігор загалом є підставою для проведення аналогій з лінгвістичними феноменами.

На його думку, існує безліч мовних ігор, кожна з яких є певною цілісною, замкнутою системою, має свій сенс. І ця розмаїтість не є чимось сталим, даним раз і назавжди. Виникають нові типи мови, нові мовні ігри, а інші застарівають і їх забувають. Усвідомте розмаїття мовних ігор, пише Вітгенштейн, на цих та інших прикладах: давати накази і діяти згідно з ними, описувати предмет за його виглядом або розмірами, виготовляти предмет за його описом (малюнком), розповідати про хід подій, висувати здогади про хід подій, висувати і перевіряти гіпотезу, демонструвати наслідки досліду таблицями й діаграмами, вигадувати й читати оповідки, прикидатися, співати у хорі, відгадувати загадки, вигадувати, розповідати жарт, розв'язувати приклади з арифметики, перекладати з однієї мови на іншу, просити, думати, лягати, вітати, молитися тощо [6].

Висновки. У лінгвістичній філософії під впливом ідей В. Вітгенштейна склалась теорія мовленнєвих актів про багатоаспектності мови та її нерозривність із формами життя: взаємодія мови й життя оформляється у вигляді регламентованих суспільних "мовних ігор".

Поняття мовних ігор – ключове у філософії пізнього Л. Вітгенштейна. В його основу покладено аналогію між поведінкою людей в іграх (карти, шахи, футбол та ін.) і в різних життєвих практиках – реальних діях, в які

вплетено мову. Ігри передбачають задалегідь вироблені комплекси правил, що задають можливі "ходи" або логіку дії. Вітгенштейн роз'яснює: поняття гри та правил пов'язані тісно, але не жорстко. Гра без правил – не гра, при різкій, безсистемній зміні правил вона паралізує. Але гра, підпорядкована надмірно жорстким правилам, – теж не гра: ігри немислимі без несподіваних поворотів, варіацій, творчості.

Під мовними іграми розуміються моделі роботи мови, методики аналізу її в дії. Цей новий метод аналізу покликаний диференціювати складну картину застосувань мови, виявити, розрізнити різноманіття її "інструментів" та виконуваних функцій. Це передбачає розрізнення типів, рівнів, аспектів, смислових варіацій у практиці використання природної мови в реальних умовах. А все це вимагає вміння спрощувати складне, виявляти в ньому елементарні зразки. "Мовні ігри" – це більш прості способи вживання знаків, ніж ті, які ми застосовуємо, знаки нашої надзвичайно складної повсякденної мови", – пояснював Л. Вітгенштейн.

Перспективи подальших розвідок. Дослідження в межах філософії мови потрібні для "допомоги" не лише представникам владних структур, а й усім експертам-носіям "духовного" і "душевного" знання у справах: окреслення кола філософських причин і наслідків використання конкретної мови, включення в розробку нових моделей комунікативної діяльності, що завжди спираються на мовні засоби створення повідомлень; створення моделей функціонування мови в культурі, що можна буде використовувати для наступного прогнозування процесів мовної самоідентифікації, самовідтворення і використання інших мов; нейтралізації мовних конфліктів; встановлення факторів вдосконалення мовної політики тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Козлова М. С. Вітгенштейн : новий образ філософії / М. С. Козлова // Вопросы философии. – 2001. – № 7. – С. 25–32.
2. Вітгенштейн Л. О достовірності / Л. Вітгенштейн // Вопросы философии. – 1991. – № 2. – С. 67–120.
3. Гончаренко М. В. Логіко-філософські принципи прагматики мови (аналіз концепції "мовних ігор" Л. Вітгенштейна) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.06 "Теорія та історія релігії, вільнодумства і атеїзму" / М. В. Гончаренко ; НАН України. Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. – Київ, 1999. – 16 с.
4. Вітгенштейн Л. Логико-філософський трактат / Л. Вітгенштейн // Философские работы. – М. : "Гнозис", 1994. – Часть I. – 3 с.
5. Заніздра Н. О. Напрями сучасного мовознавства / Н. О. Заніздра // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2008. – Випуск 2 (49). Частина 1. – С. 21–24.
6. Людвіг Вітгенштейн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Людвіг_Вітгенштайн.
7. Философские исследования / Л. Вітгенштейн // Философские работы. – М. : "Гнозис", 1994. – Часть I. – 90 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kozlova M. S. Wittgenstein : novyi obraz filosofii [Wittgenstein : a New Philosophical Image] // M. S. Kozlova // Voprosy filosofii [Philosophical Questions]. – 2001. – № 7. – S. 25–32.
2. Wittgenstein L. O dostovernosti [On the Authenticity] / L. Wittgenstein // Voprosy filosofii [Philosophical Questions]. – 1991. – № 2. – S. 67–120.
3. Goncharenko M. V. Logiko-filosofs'ki pryntsyipy pragmatyky movy (analiz kontseptsii "movnykh igor" L. Wittgensteina [Logical-Philosophical Principles of Language Pragmatics (the Analysis of the Conception of "Language Games" by L. Wittgenstein)] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filos. nauk : spets. 09.00.06 "Teoriia ta istoriia religii, vil'nodumstva ta ateizmu" / M. V. Goncharenko ; NAN Ukrainy. In-t filos. im. G. S. Skovorody. – Kyiv, 1999. – 16 s.
4. Wittgenstein L. Logiko-filosofskii traktat [Logical Philosophical Tractate] / L. Wittgenstein // Filosofskie raboty [Philosophical Works]. – M. : "Gnozis", 1994. – Chast I. – 3 s.
5. Zanizdra N. O. Napriamy suchasnogo movoznavstva [Directions of Modern Linguistics] / N. O. Zanizdra // Visnyk KDPU im. Mykhaila Ostrogradsk'ogo [Kremenchug State Polytechnic University Named after Mychailo Ostrograds'kyi]. – 2008. – Vypusk 2 (49). – Chastyna 1. – S. 21–24
6. Ludwig Wittgenstein [Elektronnyi resyrs]. – Rezhym dostypy : http://uk.wikipedia.org/wiki/Liudvig_Wittgenstein.
7. Filosofskie issledovaniia [Philosophical Studies] / L. Wittgenstein // Filosofskie raboty [Philosophical Works]. – Chast I. – M. : "Gnozis", 1994. – 90 s.

Матеріал надійшов до редакції 13.03. 2012 р.

Сардак О. В. Анализ концепции "языковых игр" Л. Витгенштейна.

Статья посвящена исследованию концепции "языковых игр" Л. Витгенштейна, которая является основополагающей для становления принципов прагматики языка и принципов логической прагматики. На основании проведенного анализа концепции "языковых игр" обосновано непосредственную связь этой концепции с онтологической концепцией "Логико-философского трактата". Установлено, что в основу понятия языковой игры положена аналогия между поведением людей в играх как таковых и в различных системах реального действия, в которые вплетена речь.

Sardak O. V. The Analysis of the Concept "Language Games" by L. Wittgenstein.

The article is devoted to the study of the concept "language games" by L. Wittgenstein which is basic for the genesis of language pragmatic principles as well as logic pragmatic principles. On the basis of the carried analysis of the concept "language games" the direct relationship of this concept with the ontological concept of the "Logical Philosophical Tractate" is grounded. It is established, that the analogy between the people's behaviour in the games and in the various systems of real actions, in which the language is woven into, is put in the basis of the concept of a linguistic game.